

кооперативний закон, який, по суті, визначав дві основні функції кооперації: піднесення ефективності господарювання та добробуту населення, підвищення його загального культурного рівня [16]. Закон передбачав утворення спеціальної Кооперативної ради, яка мала функціонувати при міністерстві фінансів [17]. Рада, згідно з законом мала розробляти проекти законів щодо розвитку кооперації, видавати інструкції, надавати ревізійним союзам права ревізії чи позбавляти цього права, вести статистику кооперативного руху. Загалом цей закон був досить ліберальний і відкривав широкі можливості для розвитку українського кооперативного руху, хоча на практиці загальнодержавні та місцеві адміністративні органи різними засобами намагалися стримати цей рух, на що неодноразово вказують як українські, так і польські дослідники.

Таким чином у першій половині 20-х років ХХ ст. на відродження сільськогосподарської кооперативної системи у Волинському воєводстві впливали певні соціально-економічні умови. Факторами, які гальмували відновлення кооперативного руху були: зміна державної приналежності, складні руйнівні наслідки Першої світової війни та національно-визвольних змагань; післявоєнна інфляція польської марки та економічна криза, дискримінаційна політика польського уряду щодо українського населення та української економіки. У той же час, реформування відносин власності, реорганізація землеволодіння в ході аграрної реформи польського уряду спрямовували село на шлях капіталістичних відносин, що стало основною соціально-економічною умовою розвитку сільськогосподарської кооперації. Виданням кооперативного закону було створено правове поле діяльності кооперативів. Позитивним у цей період було те, що населення усвідомило кооперативну ідею, як захист від політичних та економічних перешкод з боку польської влади.

1. Гелей С.Д., Пастушенко Р.Я. *Теорія та історія кооперації: підручник*. – К., 2006.
2. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. – Львів, 2002.
3. Струк З.І. *Українські виробничо-торгівельні кооперативи в Західній Україні (1921 – 1939 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет імені І.Франка*. – Львів, 2001.
4. Шевчук Г.Й. *Фахово-господарська та культурно-освітня діяльність товариства „Сільський господар” (1899-1944): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. / Львівський національний університет імені Івана Франка*. – Львів, 2006.
5. Шміло О.П. *Українська молочарська кооперація Галичини у міжвоєнній Польщі (1921 – 1939 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. / Львівський національний університет імені Івана Франка*. – Львів, 2006.
6. Витанович І. *Історія українського кооперативного руху*. – Нью-Йорк, 1964.
7. *Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. / Голов. ред. колегія: А.Г. Шевелєв (голов. ред.) та ін.* – К., 1977. – Т. 5: *Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917 – 1920)*.
8. *Kutrzeba S. Polska odrodzona 1914-1928*. – Krawow,

- 1928.
9. *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej*. – Warszawa, 1930.
10. *Jaworski W. Prawo hipoteczne.–T.3. Reforma rolna.–Krakow, 1926.*
11. *Maly rocznik statystyczny*. – Warszawa, 1938.
12. *Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до воз'єднання (1918-1939)*. – Львів, 1978.
13. *Maly rocznik statystyczny*. – Warszawa, 1939.
14. *Державний архів Волинської області (далі – ДАВО)*. – Ф. 46. – Оп. 4. – Спр. 380.
15. *ДАВО*. – Ф. 46. – Оп. 4. – Спр. 541.
16. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej – Dz. U. R. P.)*. – № 111. – poz. 733. – *Ustawa z dnia 29 października 1920 r. o spoldzielniach*.
17. *Dz. U. R. P.* – № 117. – poz. 776. – *Rozporządzenie Ministra Skarbu w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwosci z dnia 14 grudnia 1920 roku w przedmiocie organizacji Rady Spoldzielczej*.

В.М. Власенко

КООПЕРАТИВНИЙ ДОСВІД МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ В РУМУНІЇ

Важливим періодом української історії ХХ століття є міжвоєнна українська політична еміграція, яка впродовж майже двох десятиліть була носієм політичних, соціально-економічних, ідеологічних та культурно-освітніх засад, вироблених напередодні і під час Української революції 1917 – 1921 рр. Перебуваючи в іншому політичному, економічному, етнічному, релігійному, мовному середовищах, маючи матеріальні нестатки, вона намагалася самоорганізуватися, в тому числі і шляхом створення різноманітних громадських, економічних, культурно-освітніх і фахових організацій як засобу збереження національної ідентичності й адаптації до нових умов життя поза межами Батьківщини.

У Європі політичні центри еміграції сформувалися спочатку в Австрії, а потім у Польщі, Чехо-Словаччині, Німеччині та Франції, де перебувала велика кількість емігрантів. Вони сформулювали ідеологічні засади нової, небільшовицької України. Периферійні осередки еміграції були у Бельгії, Болгарії, Великобританії, Греції, Італії, Угорщині, Фінляндії, Югославії та інших країнах. Проміжне місце між політичними центрами еміграції та її периферійними осередками займала Румунія.

В еміграції опинилася і велика кількість кооператорів, які в роки Української революції обіймали різноманітні посади в державному апараті та кооперативних організаціях. З-поміж них і такі відомі, як Х. Барановський, С. Бородаєвський, А. Лівницький, Б. Маргос, К. Мацієвич, М. Трепет та інші. Про існування споживчих і кредитних кооперативів еміграції, діяльність кооператорів-емігрантів згадується у працях І. Витановича [1], Б. Винара [2], В. Піскун [3].

У науковій літературі з історії української еміграції в Румунії знайшли висвітлення такі питання, як перебування інтернованих вояків Армії УНР та УГА [4 – 5], діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР [6 – 9], Громадсько-допомогового комітету [10] і його лідерів

К.Мацієвича [11 – 14] та Ю.Русова [15], окремих громадських організацій [16]. У працях, присвячених діяльності К.Мацієвича, згадується його робота на ниві кооперації [17 – 19]. Поза увагою дослідників залишилися питання діяльності окремих українських кооперативів у цій країні. Саме тому автор ставить собі за мету показати досвід кооперативної роботи українських емігрантів у Румунії.

Українська еміграція у цій країні на початку 1920-х рр. нараховувала від 3 до 5 тис. осіб [20, 20]. Значну частину серед них складалі інтерновані вояки Армії УНР. Наприкінці 1921 р. їх загальна кількість становила 868 осіб, в тому числі понад 230 старшин. Вони були розміщені в таборах у Брашові, Феґераші, монастирях Коз'є, Тисмана, Стеру, в околицях Бухареста, згодом у таборі Орадя-Маре [21, 14]. Перші спроби створення кооперативів припадають на 1921-1922 рр., коли у таборі Феґераш була започаткована споживча крамниця „Кантине”, а осередок емігрантів у Журжі (Джурджі, Добруджі) відкрив споживче товариство, яке забезпечувало своїх членів необхідним крамом [22, 29 – 30]. Подібні організації створювалися і в інших місцях проживання емігрантів. У березні 1921 р. К. Мацієвич пропонував міністру закордонних справ УНР А. Ніковському організувати допомогу біженцям з України шляхом створення сільськогосподарських артілей. Проте для реалізації цієї ідеї бракувало коштів [23, 48 зв.]. У 1923 р. табори були ліквідовані. Одна частина колишніх вояків виїхала на навчання до Чехо-Словаччини, інша залишилася у Румунії.

Справами українців-емігрантів у Румунії спочатку опікувалися Надзвичайна дипломатична місія (НДМ) УНР на чолі з Костем Мацієвичем, військова секція при ній під керівництвом генерала Сергія Дельвіґа та філія Українського товариства Червоного Хреста. Завдяки НДМ у вересні 1922 р. виникла перша українська громадська організація – Філія Українського товариства прихильників Ліги Націй (ФУТЛН) у Бухаресті з осередками в Акермані, Бакеу, Бельяях, Джурджі (Добруджі), Каліманештах, Кишиневі, Орадя-Маре, Хотині, Чернівцях, Шабо, у березні 1923 р. – Союз українських жінок-емігранток, квітні – Співоче товариство „Дума”.

Саме з ініціативи управи ФУТЛН у Бухаресті було засновано перше в Румунії Українське ощадно-позичкове товариство „Згода” (zareєстровано румунською владою під назвою „Акордул”). Його установчі збори, які прийняли і затвердили з невеликими поправками вироблений спеціальною комісією статут, відбулися 6 травня 1923 р. у помешканні НДМ УНР. До правління товариства обрали В. Трепке (голова), доктора права Д. Маєр-Михальського, П. Горбуніва (члени), О. Черницького, І. Літновського, наглядової ради – К. Мацієвича (голова), архітектора Л. Плямадалу, інженера О. Спегальського (члени), ревізійної комісії – О. Долинюка та І. Крамаря. Пізніше до складу правління входив колишній комендант таборів для інтернованих українських вояків полковник Г. Порохівський. Управа товариства містилася у будинку НДМ УНР.

Головна мета товариства – поліпшення матеріального становища емігрантів, закладення міцного економічного фундаменту існування української еміграції [22, 15 зв.]. Кооператив надавав

позики своїм членам, приймав вклади як від них, так і сторонніх осіб. По поточних рахунках кооператив сплачував 4 % річних, вкладах – 5 і більше відсотків, по позичках стягував 12% річних. Товариство здійснювало також комісійні та посередницькі операції. Пайовий внесок дорівнював 500 леям, причому пай можна було вносити не відразу всією сумою, а частинами (ратами). Прибутки товариства розподілялися так: одна частина йшла у резервний капітал, друга – на користь пайовиків, третя – на різні українські національні справи, в тому числі і на допомогу емігрантам. Передбачалося, що товариство буде сприяти створенню інших кооперативів та кооперативних майстерень [24, 26].

Про необхідність створення кооперативів К.Мацієвич писав до С. Петлюри ще у квітні 1923 р., зазначаючи, що цю роботу треба було розпочати тоді, коли він „підіймав це питання в Уряді і прохав субсидії в українській валюті на організацію Банку (кооператив – В.В.), що в ті часи легко можна було зробити, то досі ми мали б остілі (настілки – В.В.) міцний економічний осередок, що вся наша сучасна праця проходила б значно легше” [25, 300]. А в листі від 2 травня того ж року Кость Адрианович писав: „Особливу Вашу увагу звертаю на наш почин організації Економічного Товариства. Аби такі організації утворилися скрізь: в Польщі, Чехії, Німеччині, Франції, Австрії та інших країнах, а потім об'єдналися в якусь союзну організацію, то з цього б вийшло досить поважне діло. Ми в своєму Товаристві маємо капіталу коло 20 тис. леїв. Багато з ними зробити не можна, але коли б ми мали зв'язки з Польським Товариством, Чеським, то це б автоматично збільшувало б капітал і можливості як наші, так і цих Товариств” [25, 302 зв.]. Уряд, на думку К. Мацієвича, повинен був надати таким кооперативам кредити. Існування подібних товариств у різних країнах перебування еміграції полегшило б реалізацію системи її самооподаткування [25, 306].

Українські громадські організації відкривали поточні рахунки у товаристві „Згода”. Наприклад, ФУТЛН мав у товаристві пай на суму 1 тис. леїв і поточний рахунок на суму 7,5 тис. леїв [22, 24]. Паї в ньому мали й емігранти, які виїхали з Румунії до інших країн, наприклад, до Аргентини [26, 12].

Із створенням у вересні 1923 р. Громадсько-допомогового комітету української еміграції в Румунії до нього увійшли представники усіх громадських організацій емігрантів, в тому числі й П. Горбунів від ощадно-позичкового товариства „Згода” [22, 43 зв.]. Разом з іншими громадськими організаціями товариство надсидало привітання емігрантським інституціям в інших країнах з приводу національних свят (Шевченківське свято, День Соборності України, День проголошення незалежності України та інші), ювілеїв відомих митців (О. Олесь, О. Кобилянська, Д. Геродот та інші), вшанування пам'яті Симона Петлюри, з нагоди відкриття II Українського наукового з'їзду в Празі тощо.

Кількість членів кооперативу зростала помірно, оскільки спочатку емігранти сподівалися на швидке повернення на батьківщину, потім від'їзд К. Мацієвича на науково-педагогічну роботу і частини емігрантів на навчання до Чехо-Словаччини, зрештою економічна криза 1929 – 1933 рр. призвела до зубожіння частини емігрантів. Тому кількість

членів товариства максимально складала близько 100 осіб. Проте і в таких умовах воно ставало у пригоді своїм членам. Діяло товариство до кінця 1930-х рр. [24, 26].

За сприяння Громадсько-допомогового комітету у деяких місцевостях були відкриті споживчі кооперативи, які забезпечували емігрантів товарами першої необхідності й одягом [27, 2]. На перших трьох конференціях української еміграції в Румунії піднімалося питання про створення поблизу Бухареста або на півдні Бессарабії хліборобської колонії з метою переходу поодиноких осіб чи груп до власного господарства. Здійснити цю ідею передбачалося на кооперативних засадах [28, 27]. Заходами української громади у Гавані (Бессарабія) на початку 1930-х рр. було створено спілку „Хутір” у складі 10 осіб для придбання спільними зусиллями земельної ділянки площею 1 гектар з метою створення селянських господарств з хатами, а також громадських будівель (клуб, школа, читальня та інші). Така ділянка коштувала 30-35 тис. леїв. Будівлі члени спілки хотіли будувати спільними зусиллями, оскільки були майстрами з різних спеціальностей [29, 27]. Подальшу долю спілки у наявних джерелах прослідкувати поки що важко.

Важливу роль у розгортанні кооперативної роботи української еміграції в Румунії відіграв професор Кость Мацієвич. Незважаючи на переїзд 1925 р. до Чехо-Словаччини, він залишався її лідером до кінця 1930-х рр. Щороку відвідуючи Румунію, корифей громадської агрономії передавав місцевій громаді свої наукові праці, в яких йшлося і про кооперацію. Серед них – „3 минулого с.-г. кооперації на Україні” (1926), „Сільськогосподарська політика СРСР у світлі аграрної кризи” (1931), „Колективізація селянського господарства на Україні” (1936), „Головні засади громадської агрономії” (1937-1938), статті у журналах „Трибуна України”, „Тризуб” тощо. Проте це тема для окремого дослідження.

Отже, українська політична еміграція в Румунії, перебуваючи у несприятливих суспільно-політичних умовах, маючи брак матеріальних засобів для існування і нестійке правове становище, спромоглася створити низку кооперативів, які задовольняли споживчі і кредитні потреби не тільки її членів, але емігрантів взагалі. Перспективною, на наш погляд, є подальша розробка теми кооперації серед української еміграції в Європі взагалі і по окремих країнах зокрема та ролі окремих діячів у розгортанні кооперативного руху.

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964.
2. Винар Б. Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919 - 1964) // Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні та інші праці. – Нью-Йорк; Львів; Париж, 2005.
3. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ ст.). – К., 2006.
4. Срібняк І.В. Українці на чужині. Полонені та інтерновані воєни-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919 - 1924 рр.) / Київський держ. лінгвістичний ун-т. – К., 2000.
5. Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919 - 1924) / Інститут історії України НАН

- України. – К., 1999.
6. Піддубний І. Дипломатичні відносини між Україною та Румунією у 1918 - 1923 рр. // Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. Міжнар. наук. конф. 16-17 травня 2001 р. / Чернівецький нац. ун-т ім. Федьковича. – Чернівці, 2002.
7. Власенко В.М. До діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919-1923 рр.) // Україна дипломатична: науковий щорічник. – К., 2007. – Вип.VIII.
8. Власенко В.М. Документи і матеріали Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919 - 1923 рр.) // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К., 2008. – Т.8.
9. Власенко В.М. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Румунії – організатор громадсько-політичного життя української еміграції // Сумська старовина. – 2008. – №XXV.
10. Власенко В. Перша конференція української еміграції у Румунії (до 85-річчя з дня заснування Громадсько-допомогового комітету української еміграції у Румунії) // Українознавство – 2008. Календар-щорічник. – К., 2007.
11. Власенко В. Штрихи до портрета Костя Мацієвича // Сумська старовина. – 1997. – №1.
12. Табачник Д.В. Мацієвич Кость Андрійович // Табачник Д.В. Українська дипломатія: нариси історії (1917 - 1990 рр.): Навч. посібник. – К.: Либідь, 2006.
13. Стик Л.І. К.А. Мацієвич – науковець, дипломат, громадсько-політичний діяч // Український історичний журнал. – 2007. – №1.
14. Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920-1923 рр.) / Упоряд., вступна ст. та коментарі В.Власенка. – Суми, 2009.
15. Власенко В. На ниві науки і мистецтва (до біографії Юрія Русова та Наталії Геркен-Русової) // Пам'ятки: археографічний щорічник / Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 2009. – Т.10.
16. Власенко В.М. Філія Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті: перші кроки // Література та культура Полісся. Збірник. – Вип.38. Регіональна історія та культура в сучасних дослідженнях / Ніжинський держ. ун-т ім. М.Гоголя. – Ніжин, 2007.
17. Плисюк В. Кость Мацієвич // Українські кооператори (історичні нариси). – Кн.1. – Львів, 1999.
18. Власенко В.М. Кость Мацієвич: штрихи до портрета // Вісник Львівської комерційної академії. Сер. Гуманітарні науки. – Вип. 4. – Львів, 2002.
19. Злупко С. Корифей суспільної агрономії // Злупко С. Українська економічна думка. Постаті і теорії. – Львів, 2004.
20. Троцинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне та соціально-політичне явище. – К., 1994.
21. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВОВУ). – Ф. 2471. – Оп.1. – Спр. 1.
22. ЦДАВОВУ. – Ф. 4465. – Оп.1. – Спр. 157.
23. ЦДАВОВУ. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 308.
24. Геродот Д. На службі українській справі (Про українську еміграцію в Румунії) // Тризуб. – Париж, 1933. – № 30-31.
25. ЦДАВОВУ. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 7.
26. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр.103.
27. Центральний державний історичний архів України у м. Львів. – Ф. 516 т. – Оп. 1. – Спр. 25.
28. Хроніка. У Румунії. Третя конференція // Тризуб. – Париж, 1925. – №2.

29. Хроніка. У Румунії. Д.Г. З життя Української Громади в Гавані // Тризуб. – Париж, 1933. – № 2-3.

О.В. Глушан

„ІСТОРІЯ КООПЕРАЦІЇ” С.В. БОРОДАЄВСЬКОГО ЯК ПАМ'ЯТКА УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАТИВНОЇ ДУМКИ

Науковий геній українського народу виявив себе у багатьох галузях. Однією з них була кооперативна наука, бурхливий розвиток теорії і практики якої на українських землях припав на кінець XIX – початок XX ст. У контексті вирішення нагальних практичних завдань, що поставали перед вітчизняним кооперативним рухом, українські вчені досліджували й історію розвитку світової кооперації.

Почесне місце серед дослідників історії кооперації належить Сергію Васильовичу Бородаєвському (1870 – 1942) – українському вченому-економісту, юристу, кооператору. Активний державний, політичний, громадський діяч Російської імперії та українських державних утворень 1918-1920 рр., енергійний організатор й учасник культурно-освітнього, наукового і громадського життя української еміграційної спільноти в Чехо-Словацькій Республіці у 20-30-х рр. XX ст., відомий у міжнародних наукових колах вчений, С.В. Бородаєвський довгий час залишався малознаним на Батьківщині.

Публікації сучасників вченого про його науково-педагогічну і громадську діяльність мали здебільшого рецензійний та довідково-інформативний характер [1; 2]. У радянську добу дослідження особистості й наукової спадщини С.В. Бородаєвського не проводилися. Його ім'я було викреслене з енциклопедичних довідників (хоча ще за життя вченого біографічний нарис про нього був розміщений в енциклопедичному словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона [3, 439]). Лише деякі автори робили поодинокі посилання на праці вченого, не вдаючись до їх ґрунтовного аналізу [4; 5]. І тільки наприкінці XX – на початку XXI ст., коли історична наука звільнилася від ідеологічних табу, а дослідники отримали вільний доступ до архівних фондів, зріс інтерес до постаті С.В. Бородаєвського, а проблема його життєвого і творчого шляху знайшла певне відображення у сучасній вітчизняній історіографії. Насамперед, з'явилися біографічні розвідки про вченого у низці енциклопедичних та довідкових видань [6; 7]. Окремі аспекти його державної, громадської, наукової, педагогічної діяльності знайшли висвітлення у фахових публікаціях, зокрема приурочених до його роковин [8; 9; 10, 306 – 308].

Разом з тим, за винятком кількох публікацій [11; 12], майже відсутні роботи, присвячені аналізу його багатой наукової спадщини, що не втратила своєї актуальності і практичної значущості для сучасних дослідників кооперативного руху. З огляду на це, автор статті поставив за мету висвітлити історію створення і видання, дати загальний аналіз та з'ясувати наукову цінність „Історії кооперації” [13] – однієї з визначних робіт не лише у доробку вченого, а й у скарбниці світової кооперативної літератури взагалі.

Наукова, практична, організаційна діяльність у галузі кооперації завжди була пріоритетною у житті

С.В. Бородаєвського. Робота у міністерствах фінансів, промисловості і торгівлі Російської імперії, Управлінні у справах дрібного кредиту, Санкт-Петербурзькому (Петроградському) відділенні Комітету щодо сільських ощадно-позичкових і промислових товариств, Особливій нараді щодо потреб сільськогосподарської промисловості під головуванням міністра С.Ю. Вітте дала вченому багатий матеріал для його наукових студій. Міцне підґрунтя, на якому створювалася „Історія кооперації”, склали й відомості про діяльність кооперативів у країнах Європи, зібрані під час службових відряджень до Німеччини (1906 р.), Австро-Угорщини й Болгарії (1909 р.) чи отримані від очільників міжнародних кооперативних організацій і керівників окремих національних кооперативних союзів, з якими дослідник підтримував дружні зв'язки.

Перші спроби аналізу історичного розвитку різних видів кооперації в окремих країнах зроблені С.В. Бородаєвським ще у 1910-х рр. у наступних виданнях: „Сельско-хозяйственные кооперации в Германии” [14], „Кооперация среди славян” [15], а також на сторінках „Вестника кооперации”, „Хроники учреждений мелкого кредита” тощо. Вже у той час вчений виношував задум написати роботу з більш повною і послідовною системою викладу матеріалу, про що йшлося у передмовах до вищезгаданих праць. Вказував дослідник і на перешкоди, які стояли на заваді якнайшвидшій реалізації цього наміру: відсутність необхідних даних та вільного часу для їх збору й опрацювання [15, 1].

Як не парадоксально, але повернутися до втілення й успішно завершити давній науковий задум С.В. Бородаєвському довелося за дуже складних обставин, коли він опинився у вимушеній еміграції, не мав постійної роботи, яка б відповідала його фаху та покликанню, втратив майже всі свої попередні напрацювання, бо з собою в еміграцію вдалося взяти лише деякі брошури. Разом з тим, дослідник отримав можливість опрацювати найновішу фахову літературу, резолюції міжнародних кооперативних з'їздів та конгресів, кооперативне законодавство різних країн, статuti і звіти окремих кооперативів, їх союзів, міжнародних кооперативних організацій у книгозбірні Кооперативного відділу Міжнародного бюро праці, бібліотеці при Лізі Націй, кооперативному союзу Франції. Тож коли вчений отримав від Об'єднання Українських Центральних Кооперативних Союзів в еміграції (ОЦУКС) пропозицію написати монографію з історії кооперації, він взявся за це замовлення. У 1921 р. з'явилася „Історія кооперативного руху в різних країнах” – попередній, так і не опублікований, варіант „Історії кооперації”. На жаль, рукопис цієї роботи не зберігся. Про її структуру, обсяг та зміст, а також подальшу долю дізнаємося зі свідчень самого автора, поданих у листах до Б.М. Мартоса [16, 26 – 28] та В.П. Тимошенка [17, 158 – 162 зв.], і у передмові до „Історії кооперації” [13, 3].

Як зазначав С.В. Бородаєвський, „ця книжка – капітальна”: вона містила інформацію про історію кооперативних організацій та теорію усіх галузей кооперації. Її обсяг становив близько 25 друкованих аркушів. Робота поділялася на 23 розділи. Виклад матеріалу здійснювався по окремих галузях кооперації, а в рамках останніх – по окремих країнах.